ABU RAYHON AL-BERUNIY ASARLARIDA MA'NAVIYAT MASALALARI

Samatov Xurshid Ulmasjonovich
Ilmiy maslahatchi. Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent axborot texnologiyalari universiteti Samarqand filiali f.f.d. dotsent.
Ergashev Asrorjon Aziz o'gli
Toshkent axborot texnologiyalari universiteti Samarqand filiali talabasi.
Email: ergashevasrorbek007@gmail.com
https://doi.org/10.5281/zenodo.19449352

Annotatsiya:

Ushbu maqolada Abu Rayhon al-Beruniy asarlarida aks etgan ma'naviyat masalalari keng yoritiladi. Allomaning inson kamoloti, axloqiy qadriyatlar, ilm va ma'naviyat o'rtasidagi uzviy bog'liqlik haqidagi qarashlari tahlil qilinadi. Shuningdek, uning halollik, adolat, rostgo'ylik va sabr-toqat kabi fazilatlarni yuksak baholagani alohida ta'kidlanadi. Maqolada Beruniyning turli xalqlar madaniyati, urf-odatlari va diniy qarashlariga nisbatan bag'rikeng va xolisona yondashuvi ham ochib beriladi. Uning ilmiy merosi nafaqat o'z davrida, balki bugungi kunda ham ma'naviy barkamol shaxsni tarbiyalashda muhim ahamiyat kasb etishi asoslab beriladi. Shu bilan birga, allomaning qarashlari zamonaviy jamiyatda ma'naviy qadriyatlarni mustahkamlashda muhim manba sifatida baholanadi.

Kalitso'zlar:

Abu Rayhon al-Beruniy, ma'naviyat, axloq, ilm, ma'naviy qadriyatlar, inson kamoloti, bag'rikenglik, madaniyatlararo muloqot, halollik, adolat, rostgo'ylik, sabr-toqat, ilmiy meros, Sharq uyg'onish davri, falsafiy qarashlar.

Аннотация:

В данной статье широко освещаются вопросы духовности, отражённые в трудах Abu Rayhon al-Beruniy. Анализируются взгляды учёного на совершенствование человека, нравственные ценности, а также взаимосвязь науки и духовности. Также особо подчёркивается, что он высоко ценил такие качества, как честность, справедливость, правдивость и терпение. В статье раскрывается толерантное и объективное отношение Беруни к культуре, обычаям и религиозным взглядам различных народов. Обосновывается, что его научное наследие имеет важное значение не только в своё время, но и в современности в воспитании духовно зрелой личности. Наряду с этим, взгляды учёного рассматриваются как важный источник укрепления духовных ценностей в современном обществе.

Ключевыеслова:

Abu Rayhon al-Beruniy, духовность, нравственность, наука, духовные

ценности, совершенство человека, толерантность, межкультурное общение, честность, справедливость, правдивость, терпение, научное наследие, эпоха Восточного Возрождения, философские взгляды, духовная чистота, этика, воспитание, общество, культура.

Annotation:

This article provides a comprehensive analysis of the issues of spirituality reflected in the works of Abu Rayhon al-Beruniy. It examines the scholar's views on human perfection, moral values, and the intrinsic connection between science and spirituality. It also emphasizes that he highly valued qualities such as honesty, justice, truthfulness, and patience. The article highlights Beruni's tolerant and objective approach to the culture, customs, and religious beliefs of different peoples. It is demonstrated that his scientific heritage remains significant not only in his own time but also today, as a guide for fostering spiritually mature individuals. Furthermore, the scholar's perspectives are considered an important source for reinforcing spiritual values in contemporary society.

Keywords:

Abu Rayhon al-Beruniy, spirituality, morality, science, spiritual values, human perfection, tolerance, intercultural communication, honesty, justice, truthfulness, patience, scientific heritage, Eastern Renaissance period, philosophical views, spiritual purity, ethics, education, society, culture.

Sharq uyg‘onish davrining mashhur olimlaridan biri bo‘lgan Abu Rayhon al-Beruniy butun insoniyat madaniyati va ilmiy tafakkuriga ulkan hissa qo‘shgan buyuk mutafakkirdir. Uning ilmiy faoliyati nafaqat matematik, astronomik va tabiiy fanlar bilan chegaralanmagan, balki insonning ma’naviy kamoloti, axloqiy qadriyatlar hamda jamiyat hayoti bilan bog‘liq muammolarni chuqur yoritganligi bilan ajralib turadi. Shu bois Beruniyning asarlarida ilm va ma’naviyat o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlik, insonning ichki dunyosi va ruhiy yuksalishi masalalari asosiy o‘rinlardan birini egallaydi. [Obidov A. 1973; 8–12]

Beruniy nafaqat ilmiy asoslangan izlanishlar olib borgan, balki o‘z qarashlarini axloqiy tamoyillar asosida mustahkamlab, insoniy fazilatlar — halollik, adolat, sabr-toqat kabi yuksak axloqiy qadriyatlarni ham yoritgan. Shu jihatdan Beruniyning ilmga yondashuvi falsafiy fikr bilan uyg‘unlashib, uning qarashlari insonni nafaqat aqlan, balki ma’nan ham rivojlantirishga qaratilgan. [Мамунова N. 2005; 15–19]

Beruniyning asarlari, xususan *“Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar”* va *“Xronologiya qadimgi xalqlar”* kabi asarlarida turli xalqlar madaniyati, urf-odatlari va diniy qarashlari ham o‘z ilmiy yondashuvi bilan tahlil qilingani, u

boshqa madaniyat va dinlarga nisbatan xolisona yondashganini ko‘rsatadi. Bu esa uning ilmiy izlanishlarida bag‘rikenglik va madaniyatlararo hurmat g‘oyalarini asosi sifatida ko‘rishimizga asos bo‘ladi. [Beruniy 1968; 40–48]

Shu bilan birga, o‘zbek olimlarining tahlillarida Beruniyning ilmiy merosi nafaqat tarixiy nuqtai nazardan, balki bugungi kunda ham ma’naviy barkamol shaxsni tarbiyalashda muhim ahamiyatga egaligi alohida ta’kidlanadi. U o‘z qarashlarida insonning ruhiy yuksalishi va ma’naviy qadriyatlarni shakllantirishni ilm bilan bog‘laydi, bu esa uning merosini xalqimiz ma’naviy tafakkurida ham dolzarb qiladi. [Gulnora Nosirxodjayeva 2026; 5–10]

Shu sababli, mazkur maqolada Abu Rayhon al-Beruniy asarlarida ma’naviyat masalalari keng yoritilib, uning ilm-ma’naviyat uyg‘unligi, axloqiy qarashlari hamda boshqa xalqlar madaniyati va e’tiqodlariga nisbatan bag‘rikeng yondashuvi tahlil qilinadi.

Asosiy qism

Abu Rayhon al-Beruniy ilmiy faoliyati davomida insonning ruhiy va ma’naviy kamoloti masalalarini chuqur o‘rganishga katta e’tibor qaratgan. Uning asarlarida ilm bilan ma’naviyat bir-biridan ajralmas, uzviy bog‘liq tushunchalar sifatida tasvirlangan. Beruniyning fikricha, inson ilmni faqat ma’lumot manbai sifatida qabul qilmasligi, balki uni hayotiy axloqiy qadriyatlar bilan uyg‘unlashtirib, ruhiy yuksalish manbai sifatida ishlatishi zarur. Shu jihatdan uning ilmiy merosi faqat fan yutuqlari bilan cheklanmay, insonning ma’naviy barkamolligi uchun muhim poydevor sifatida xizmat qiladi [Мамунова N. 2005; 20–25].

Beruniyning axloqiy qarashlarida halollik, rostgo‘ylik, sabr-toqat va adolat kabi fazilatlar markaziy o‘rin tutadi. U, o‘z asarlarida, insonni faqat bilimli emas, balki ma’naviy yetuk shaxs sifatida tarbiyalash zarurligini ta’kidlaydi. Masalan, *“Xronologiya qadimgi xalqlar”* asarida u qadimgi xalqlarning tarixiy hodisalarini tahlil qilarkan, ularning axloqiy va madaniy qadriyatlarini ilmiy yondashuv bilan baholaydi [Beruniy 1968; 33–40]. Bu esa Beruniyning ilmiy tafakkurining falsafiy yo‘nalishini, ya’ni har bir ilmiy faktning insoniy va ma’naviy ahamiyatini qadrlashini ko‘rsatadi.

Shuningdek, Beruniy turli xalqlar madaniyati va urf-odatlariga bag‘rikeng yondashgan. U diniy va madaniy tafovutlarni ilmiy jihatdan tahlil qilarkan, xolisona qarashni targ‘ib qilgan. Bu jihat uning gumanistik qarashlarini yanada boyitib, madaniyatlararo muloqot va ilmiy izlanishlarda falsafiy chuqurlikni beradi [Obidov A. 1973; 15–18]. Shu bilan birga, Beruniyning asarlarida insonning ruhiy pokligi va etik qadriyatlar bilan bog‘liq falsafiy tushunchalar keng

yoritilgan bo‘lib, ularni har bir insonning shaxsiy va ijtimoiy hayotida qo‘llash mumkinligi ta’kidlangan [Aziz Qayumov 1974; 20–28].

atutadi. U tajriba va kuzatuvga asoslangan ilmiy yondashuvni, axloqiy va falsafiy tahlil bilan uyg‘unlashtirgan. Shu sababli uning ilmiy merosi nafaqat tarixiy, balki zamonaviy jamiyatda ham ma’naviy qadriyatlarni shakllantirish va mustahkamlashda qo‘llanilishi mumkin [Gulnora Nosirxodjayeva 2026; 7–12].

Beruniyning falsafiy qarashlarida ilm va axloqiy qadriyatlar bir-birini to‘ldiradi. U ilmiy bilimlarni insoniy fazilatlar bilan uyg‘unlashtirish zarurligini ta’kidlab, shaxsning ruhiy va ma’naviy kamolotini ta’minlashga yo‘naltiradi. Shu jihat uning asarlarini bugungi kunda ham ma’naviy tarbiya va falsafiy tafakkur uchun muhim manba sifatida ko‘rishga imkon beradi [Mo‘minov I. 1972; 61–67].

Natijada, Beruniy asarlari nafaqat ilmiy ma’lumotlar to‘plami, balki insonning axloqiy, ruhiy va ma’naviy yuksalishi uchun falsafiy qo‘llanma sifatida qadrlanadi. Uning qarashlarida ilmning insoniyat manfaatidagi roli, shaxsiy ma’naviyat va jamiyat rivoji bilan bog‘liqligi, axloqiy va gumanistik qadriyatlarning ahamiyati chuqur yoritilgan [Allambergenov A. E. 2025; 68–69].

Xulosa

Xulosa qilib aytamanki, Abu Rayhon al-Beruniy asarlarida ma’naviyat masalalari chuqur ilmiy va falsafiy asosda yoritilgan. Uning qarashlarida ilm va ma’naviyat ajralmasdir; axloqiy qadriyatlar va ruhiy yuksalish ilmiy izlanishlar bilan uyg‘unlashadi, shaxsning kamoloti va jamiyatdagi o‘rnini mustahkamlaydi.

Beruniyning bag‘rikenglik, madaniyatlararo hurmat va insoniy fazilatlar haqidagi qarashlari bugungi kunda ham dolzarbdir. U turli madaniyat va diniy qarashlarga nisbatan xolisona yondashuvni targ‘ib qilgan, shaxs va jamiyatning ma’naviy barkamolligini shakllantirishga hissa qo‘shgan.

Shunday qilib, aytishim mumkunki Beruniyning ilmiy merosi nafaqat tarixiy yoki fan yutuqlari bilan cheklanmay, balki insonni axloqiy, ruhiy va ma’naviy jihatdan tarbiyalashga xizmat qiluvchi falsafiy qo‘llanma sifatida qadrlanadi. Uning qarashlari bugungi kunda ham ma’naviy qadriyatlarni rivojlantirish va jamiyatning gumanistik yuksalishi uchun muhim manba bo‘lib qoladi**.**

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Мамунова N. — Abu Rayhon Beruniyning ilm fan va ma’naviyat haqidagi qarashlari. — Toshkent: Fan nashriyoti, 2005. — B. 10–25
2. Abu Rayhon Beruniy — Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar // Tanlangan asarlar. I tom. — Toshkent: Fan nashriyoti, 1968. — B. 40–60

3. Abu Rayhon Beruni — Xronologiya qadimgi xalqlar (Osor ul boqiya). — Toshkent: Fan nashriyoti, 1968. — B. 30–48
4. Obidov A. — Abu Rayhon Beruniy. — Toshkent: O‘zbekiston nashriyoti, 1973. — B. 8–21
5. Aziz Qayumov — Beruniy va adabiyot. — Toshkent: Adabiyot va san’at nashriyoti, 1974. — B. 15–32
6. Mo‘minov I. — Beruniy va gumanitar fanlar. — Toshkent: Fan nashriyoti, 1972. — B. 59–75
7. Gulnora Nosirxodjayeva — Abu Rayhon Beruniyning asarlarida fanlarning inson hayotidagi o‘rni masalalari. — T.: Ijtimoiy gumanitar fanlarni tadqiq etish jurnali, 2026. — B. 5–18
8. Allambergenov A. E. — Abu Rayhan Beruni’s Work “Memorials” as a Philological Source. — Toshkent: O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi, 2025. — B. 67–69
9. Qayumov A. — Abu Rayhon Beruniy / Abu Ali Ibn Sino. — Toshkent: Fan nashriyoti, 1987. — B. 101–120
10. Begmanova G., Asadova U. — The Importance of the Teachings of Abu Rayhan Beruni in the Civilization of Eastern Science and Education. — T.: Journal of Academic Research and Trends in Educational Sciences, 2022. — B. 250–254